

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
КОМІТЕТ НАУКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Українська термінологія і сучасність

Збірник наукових праць

ВИПУСК IV

Київ КНЕУ 2001

ББК 81.2Укр

У 45

У45 **Українська термінологія і сучасність**: Зб. наук. праць. Вип. IV / Відп. ред.
Л. О. Симоненко. — К.: КНЕУ, 2001. — 368 с.
ISBN 966-02-2124-X
ISBN 966-574-277-9

Четверте видання збірника наукових праць «Українська термінологія і сучасність» своєю тематикою і проблематикою засвідчує велике розмаїття навколишнього світу кінця XX ст.—початку III тисячоліття. Статті присвячені як традиційним науковим галузям і термінознавчим напрямкам, так і новітнім сферам людського пізнання (прогностика, інвестиційна політика, комп'ютерні технології тощо). Різновекторність поглядів на впорядкування вже сформованих і розбудову новостворюваних терміносистем, наукова змістовність і всебічна осмисленість — характеристичні риси пропонованої праці.

Збірник прислужиться будь-кому, хто професійно чи принагідно торкається терміна як своєрідного мовного знака, якнайбезпосередніше пов'язаного з реальним життям.

Редколегія намагалася зібрати особливості стилю авторів.

ББК 81.2Укр

Відповідальний редактор

Л. О. Симоненко, канд. філол. наук, провід. наук. співроб.

Рецензенти

Б. М. Ажнюк, С. Я. Єрмоленко, доктори філол. наук

Редакційна колегія: **В. В. Німчук**, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук (*голова редакційної колегії*), **В. Л. Іващенко**, кандидат філологічних наук (*відповідальний секретар*), **К. Г. Городенська**, доктор філологічних наук, **Т. Р. Кияк**, доктор філологічних наук, **М. П. Кочерган**, доктор філологічних наук, **В. С. Савчук**, доктор економічних наук, **О. О. Тараненко**, доктор філологічних наук, **Я. В. Януш**, доктор філологічних наук

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту української мови НАН України
Протокол № 6 від 19.06.01

Наукове видання

УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Збірник наукових праць

Випуск IV

Редактори: *В. Іващенко, Л. Симоненко*
Художник обкладинки *Т. Зябліцева*
Коректор *Л. Халіновська*
Верстка *О. Бабич*

Підписано до друку 11.09.01. Формат 70×108/16. Папір офсетний.
Гарнітура Тип Таймс. Друк офсетний. Умов. друк. арк. 42,78.
Обл.-вид. арк. 41,49. Наклад 300 прим. Зам. № 01-2221

Видавництво КНЕУ
03680, м. Київ, просп. Перемоги, 54/1
Свідоцтво про реєстрацію № 235 від 07.11.2000
Тел./факс: (044) 458-00-66; 446-64-58
E-mail: publish@kneu.kiev.ua

ISBN 966-02-2124-X
ISBN 966-574-277-9

© Інститут української мови НАН України, 2001
© КНЕУ, 2001, оригінал-макет

6. Ткаченко-Рацінська Г. М. Питання виду віддіслівних іменників у сучасній українській і російській мовах // Респуб. наук. конф. з питань російсько-українських мовних зв'язків. — Луганськ, 1964.

Анатолій Руднік, Борис Педько (Київ),
Михайло Гінзбург, д-р техн. наук, проф.
Валерій Колодяжний (Харків)

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДІЙНОЇ, БЕЗПЕЧНОЇ ТА ЕФЕКТИВНОЇ РОБОТИ ГАЗОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Згідно із затвердженими Верховною Радою України «Основними напрямками державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» [3] газовий комплекс за рівнем впливу на довкілля вважається об'єктом підвищеного ризику, є потенційним джерелом понаднормативного забруднення довкілля, що може статися у разі порушення технологічних режимів чи аварійної ситуації. Все це висуває підвищені вимоги до правильного та чіткого викладання й однозначного розуміння нормативних документів: методик, інструкцій, які регламентують експлуатацію, технічне обслуговування та ремонт, періодичне опосвідчення, неруйнівний контроль і технічне діагностування газотранспортного обладнання та систем, оскільки помилки в їх виконанні можуть мати дуже тяжкі наслідки, стати причиною аварій, пожеж, виходу з ладу та пошкодження дорогого обладнання, травмування та загибелі людей.

Однак через відсутність загальноприйнятої та звичної для фахівців науково-технічної термінології у розроблених нормативних документах, створюваних програмах та базах даних для опису одних і тих самих понять використовувалися та, на превеликий жаль, і сьогодні використовуються різні терміни, що може призвести до неправильного розуміння вимог нормативних документів та відповідних помилок у роботі фахівців.

Ось чому одним із суттєвих складників забезпечення надійного, безпечного та ефективного функціонування газотранспортної системи України є створення сучасної української нормативної бази. А для цього необхідно вирішити два взаємопов'язаних завдання:

1) *створити єдину галузеву термінологічну систему*, яка б ґрунтувалася на терміносистемах відповідних галузей знань, стандартизованих на державному рівні, та була б поповнена додатковими термінами та визначеннями, що відбивають специфіку галузі.

2) *забезпечити фахівцям галузі зручний та оперативний доступ до цієї системи та її використання в процесі створення сучасної нормативної бази галузі*.

Виходячи з обмеженості реальних ресурсів, була прийнята концепція поетапного вирішення цих завдань силами науковців галузі, а для інтеграції їхніх зусиль розроблено комплексну програму термінологічного забезпечення галузі, затверджену 05.02.1999 р. заступником Голови Правління НАК «Нафтогаз України» В. В. Розгонюком. Зазначена програма передбачає укладання на єдиних методичних засадах серії словників та довідників, які в сукупності охоплюють усі сфери діяльності галузі.

Розробляючи програму, ми виходили з рекомендацій Тараса Кияка, який багаторазово зазначав (див. наприклад [2]), що сьогодні не слід поспішати зі стандартами на терміни та визначення, а цій справі повинно передувати укладання багатомовних тлумачних словників. Тому в програмі нема жодного галузевого термінологічного стандарту, а передбачено укладання саме багатомовних тлумачних та перекладних словників.

Науковим підґрунтям розробленої програми були результати аналізу системи різноманітних понять, які належать до різних галузей і використовуються фахівцями газової промисловості. Характерним є поєднання в одних і тих самих документах та комп'ютерних базах даних термінів, що належать до різних сфер знань.

Програма являє собою словниковий проект, у рамках якого на єдиних методичних засадах повинна бути розроблена сукупність словників та довідників, які відбивають основні поняття всіх сфер діяльності нафтогазового комплексу. Важливу частину словникового проекту становить розроблення серії електронних та паперових тримовних російсько-українсько-англійських тлумачних словників, що поєднують термінологію різних галузей знань, яка використовується в нафтогазовій галузі. Виконавцем цієї частини програми є створений у філії НДПАСУтрансгаз ДК «Укртрансгаз» галузевий Термінологічний центр на чолі з докт. техн. наук, проф., академіком УНГА Гінзбургом М. Д. Як редактора-лексикографа до цього проекту було залучено провідного термінолога канд. філол. наук Симоненко Л. О. (Інститут української мови НАНУ). Такий підхід дав змогу поєднати досвід вітчизняних термінологів та можливості сучасних інформаційних технологій.

Уже укладені, укладаються та розпочате укладання словників з таких напрямків:

Назва	Кількість термінів	Рік вид.
<i>Укладені з 1995—2000 роках</i>		
1) з автоматики, телемеханіки, використання обчислювальної техніки та суміжних питань	6000 (електр.) 4000 (папер.)	1997
2) з газовимірювань, якості газу та метрології	3000	1998
3) з охорони праці, технічного нагляду, безпеки дорожнього руху та пожежної безпеки	2700	1998
4) з енергетики	3400	1999
5) з надійності газотранспортного обладнання	2500	1999
6) з інтелектуальної власності	2000	1999
7) з екології	3500	2000
8) з протикорозійного захисту газопроводів	2400	2000
9) з економіки та фінансів	3000	2001
10) з витратометрії	2000	2001
11) з електро-, радіозв'язку та систем комунікацій	3400	2001
<i>Завершується укладання</i>		
12) з транспортування, розподілення та підземного зберігання газу	2600	2002
<i>Розпочато укладання в 2001 році</i>		
13) з сертифікації продукції, процесів, послуг і систем якості газотранспортної системи	2000	2002
14) з методів та засобів неруйнівного контролю газотранспортної системи та її обладнання	2000	2002

Загальна кількість термінів у вже укладених словниках 1—12 сягає 37 тис., а без багаторазового врахування термінів, що є спільними для декількох словників, — близько 25 тис.

Кожний словник має як паперову, так і електронну версії. Для останньої використовується єдине програмне забезпечення. Усі словники побудовані за єдиним принципом, відображають певну частину єдиної галузевої терміносистеми і тому можуть розглядатися як відповідна частина єдиного багатотематичного словника.

Для кожного поняття в словниках наводиться термін і тлумачення українською мовою, відповідники англійською і російською мовами (в електронній версії — також тлумачення російською мовою). Вибір мов зумовлений тим, що, як відомо, саме англійською та російською мовами йде в Україну основний потік науково-технічної інформації.

Для забезпечення більшої інформативності словників у них подається граматична інформація щодо особливостей правопису окремих відмінкових форм термінів, а також для слів іншомовного походження наводиться етимологічна довідка.

У процесі укладання розділів багатотематичного словника оброблена велика кількість літературних джерел (понад 1800), перш за все законодавчі та нормативні акти, стандарти і словники (Vocabulary) Міжнародної організації зі стандартизації (ISO) та Міжнародної електротехнічної комісії (IEC), державні стандарти України (ДСТУ), міждержавні стандарти (ГОСТ), енциклопедичні видання, словники, довідники тощо. Перевага надавалася визначенням, наведеним у стандартах, причому визначення російською мовою вибиралися з міждержавних стандартів, а українською — з державних стандартів України, у визначеннях наведені посилання на відповідний закон, нормативний акт або стандарт із зазначенням статті, пункту тощо.

Однією з переваг запропонованого підходу є забезпечення узгодженості розділів багатотематичного словника в поєднанні з можливостями їхнього поетапного укладання. Це досягається завдяки:

- 1) послідовності укладання словників, коли спочатку було розроблено багато-профільний словник (див. таблицю), який забезпечив єдиний системний підхід до побудови суміжних терміносистем і дозволив надалі уникнути розбіжностей та суперечностей. За результатами впровадження цього словника почалося укладання спеціалізованих словників, присвячених більш вузьким предметним ділянкам;

- 2) використанню сучасних інформаційних технологій укладання словників на базі розробленого програмного та інформаційного забезпечення;

- 3) єдиному тлумаченню термінів, що входять до складу кількох словників. Ці терміни здебільшого багатозначні, тому для них у всіх словниках наведено узагальнені тлумачення, а також, у разі потреби, більш конкретні тлумачення з указівкою на галузь застосування;

- 4) прийняттю на підставі рекомендацій мовознавців і термінологів єдиної мовної концепції та її послідовної реалізації з використанням сучасних можливостей комп'ютерних технологій. Ця концепція детально викладена в [1].

На основі досвіду, нагромадженого в 1995—1999 роках, Термінологічним центром було укладено та розповсюджено на підприємствах ДК «Укртрансгаз» практичний посібник [4], в якому зібрані складні випадки слововживання, які є причиною багатьох помилок. Його використання розробниками нормативних документів дало змогу поліпшити їхню якість. А в 2000 році на сторінках галузевого журналу «Нафтова і газова промисловість» відкрито «Консультаційний пункт з питань української фахової мови», в рамках якого щомісячно друкуються термінологічні консультації.

В рамках впровадження системи якості наказом ДК «Укртрансгаз» від 19.09.2000 № 208 на Термінологічний центр покладено виконання таких двох основних функцій: проведення термінологічної експертизи розроблюваних нормативних документів та подальше ведення та доповнення автоматизованої термінологічної бази даних, яка є методичною основою для розроблення та проведення термінологічної експертизи цих документів. Цим наказом визначено види розроблюваних на замовлення компанії нормативних документів, які повинні проходити обов'язкову термінологічну експертизу до їх подання на затвердження — це державні стандарти (ДСТУ), галузеві стандарти (ГСТУ), стандарти підприємства (СТП), державні нормативні акти з охорони праці (ДНАОП), правила технічної експлуатації, правила безпечної експлуатації, норми і нормативи виробничо-господарської діяльності, технічні умови тощо. Підкреслимо, що тільки в 2000 р.,

згідно з планом НДЕКР ДК «Укртрансгаз», було розроблено понад 30 нормативних документів перелічених вище видів.

Висновки

1) У газовій промисловості у творчій співпраці з Інститутом української мови НАНУ та Технічним комітетом стандартизації науково-технічної термінології Держстандарту і Міносвіти і науки України (ТК СНТТ) створена основа єдиної достатньо повної та узгодженої галузевої терміносистеми, яка базується на терміносистемах відповідних галузей науки та техніки, стандартизованих на державному рівні, та доповнену термінами та визначеннями, що відбивають специфіку галузі;

2) Термінологічні напрацювання активно впроваджуються в процес створення сучасної галузевої нормативної бази шляхом, по-перше, забезпечення розробників паперовими та електронними версіями укладених словників, а також відповідними методичними матеріалами (посібниками, консультаціями тощо), а по-друге, проведенням термінологічної експертизи документів перед поданням їх на затвердження.

Вважаємо за доцільне поширити набутий у газовій промисловості досвід на інші галузі промисловості.

Література

1. Гінзбург М., Симоненко Л. Мовна концепція системи словників та довідників для працівників нафтогазового комплексу // Вісник: Проблеми української термінології: Мат-ли 6-ї міжнар. наук. конф. — Львів, 2000, — № 402. — С. 110—112.
2. Кияк Т. Проблеми тактики українського термінотворення. // Українська термінологія і сучасність. — К., 1997. — С. 19—23.
3. Основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Затв. постановою Верховної Ради України від 05.03.98 № 188/98-ВР.
4. Практичний посібник для працівників газової промисловості зі складних випадків слововживання в українській діловій мові / Уклад.: М. Д. Гінзбург, І. О. Требульова, І. М. Корніловська та ін. — Харків, 1999.

Тетяна Скопюк
канд. філол. наук, доц. (Київ)

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ СЕМАНТИЧНИМИ ТА ДИСКУРСИВНИМИ ВЛАСТИВОСТЯМИ ТЕРМІНА В СТРУКТУРАХ НАУКОВОГО ТЕКСТУ

Система англійської термінології з обчислювальної техніки, як і будь-яка інша система, є семантично структурованою. Лексика субмови разом з її різноманітними семантичними зв'язками утворює структури різної складності та обсягу. Залежно від вибраних критеріїв у системі термінологічної лексики розрізняються певні структурні рівні: семантико-тематичний, стратифікаційний тощо.

У попередніх публікаціях було зазначено, що існує різниця між когнітивною вартістю та інформативною місткістю тих термінів, що вживаються в різних структурних компонентах наукового тексту [2]. Цей факт є побічним доказом існування, поряд з вищеперерахованими типами семантичних структур, ще і комунікативно-прагматичних текстоцентричних структур. Текстоцентричне структурування наукової лексики проявляється в тому, що під час написання наукового тексту автор не лише вибирає терміни з відповідних семантико-тематичних груп, але, залежно від того, для якого структурного компонента тексту вибираються терміни, він використовує дещо різну словникову базу.

При розгляді характерних особливостей творення наукового тексту, привертає до себе увагу той факт, що автор, присвячуючи текст певній науковій проблемі,

ЗМІСТ

Симоненко Л.	Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку	3
Кратко М., Кияк Т.	Політичні спекуляції на мовному ґрунті	8
Городенська К.	Синтаксична специфіка української наукової мови	11
Януш Я.	Роль термінології у формуванні мовно-професійної компетентності фахівців економічного профілю	15
Наумовець А.	Імплементация англіцизмів в українській мові	19

Історія, стан та перспективи розвитку української наукової термінології

Андрієвська В.	Сучасні системи психологічної термінології у порівняльному аспекті	21
Арутюнов В.	Деякі проблеми становлення української термінології з прогностики	22
Бабієва Л.	Граматична кваліфікація та семантика термінів	23
Белая А.	Социальная терминология — основа формирования коммуникативной компетенции носителей языка	26
Бойченко Н.	Термінологічний характер стійких дієслівних сполук	28
Борисюк І.	Поняття «робітник» і «робітничий»: визначення та синонімічні зв'язки	31
Василькова Л.	Лексика на позначення правових відносин	34
Гінзбург М., Корніловська І., Левіна С.	Нафтогазова термінологія з погляду походження	37
Грицева О.	Становлення і розвиток термінологічної лексики митної справи	40
Іващенко В.	Політоніми в інформаційно-мовному просторі «політичної картини світу»	43
Іщук Ю., Кобилянський Є.	Терміни на позначення продуктів нафтоперероблення та нафтохімії	48
Кислюк Л.	Нові англійські запозичення і термінологія	51
Кияк Т.	Інтернаціональне та національне в термінотворчому процесі	53
Кінаш Б.	Класифікація утворення та вживання (діє) прикметників науково-технічного змісту	56
Колесникова І.	Деякі аспекти сучасної термінологічної деривації	58
Костенко Л.	Шляхи розвитку термінолексики садівництва	60
Коць Т.	Суфіксальні деривати назв суб'єкта дії (на матеріалі газет 90-х років XX століття)	64
Кочан І.	Ще раз про системність у термінології	67
Лепеха Т.	Про деякі проблеми сучасної української наукової термінології	70
Лях І.	Композити в термінології	72

Маркс К.	Емотивне значення та проблема адекватного перекладу термінів	74
Назаренко Н.	Про деякі особливості формування сучасної спортивної термінології	77
Онуфрієнко Г.	Особливості архітекτονіки українських гібридних термінів	79
Пірус Г.	Предикати відношення: українсько-російська термінологічна відповідність	82
Рицар Б.	Про досвід термінологічної праці в Україні	87
Рожанківський Р.	Наголоси прикметників із суфіксом -н- від перехідних дієслів	90
Стадник М., Стадник Н.	Абревіація в термінопросторі засобів масової інформації	93
Стебунова А.	Дублетність та варіантність базових кореневих медичних терміноелементів	96
Тименко Л.	Жанрово-структурні різновиди офіційно-ділового стилю в українській мові (20-ті роки XX століття)	98
Тищенко О.	Конотативність у термінології	101
Черненко І.	Лексико-семантичні групи туристської термінології в сучасній українській мові	103
Шекера М.	Лексика на позначення музичних інструментів	106
Шулепін У.	Вплив інтернаціональних компонентів на формування дієслівної термінології староукраїнської мови	109
Яремко Я.	До проблеми мовних контактів	111

Термінологія економічної та фінансової сфер

Безуала О.	Зіставний аналіз фінансово-економічних термінів-словосполучень (на матеріалі англійських перекладних словників)	115
Дорошенко С.	До питання про деякі лексико-семантичні явища у термінології банківської справи	117
Дячук Т.	Загальні риси становлення соціально-економічної термінології	119
Козловець І.	Антонімічні відношення у фінансово-кредитній термінології	123
Кочерга І.	Проблеми визначення поняття «господарський механізм» у контексті сучасної теоретичної системи національної економіки	125
Кузьмінський Ю.	«Зовнішньоекономічна діяльність» чи «міжнародна економічна діяльність»: диференціація понять	128
Курило Т.	Специфіка вияву лексико-семантичних відношень в економічній термінології	130
Навальна М.	Дієслова соціально-економічної сфери в мові засобів масової інформації	133
Пастернак Г.	З історії становлення української економічно-правової термінології	137
Петрик О.	Деякі питання термінології аудиту в Україні	144
Руденко С., Сапожнікова Л.	Деякі аспекти системного аналізу мови вивісок підприємств торгівлі	145
Свірко С.	Основи української облікової термінології та шляхи її формування	149
Федорець С.	Англійські запозичення у предметно-тематичній групі «економіка»	151

Чорновол Г.	Особливості вживання економічних термінів у сучасних періодичних виданнях	154
--------------------	---	-----

Термінологія природничих наук та інформаційних технологій

Бондарчук М.	Побудова терміносистеми авіаційної термінології	157
Вербич С.	Етимологічний аспект тематичної групи лексики на позначення географічних понять (на матеріалі українських говорів Карпатського регіону)	159
Демська-Кульчицька О., Кульчицький Б., Перевозчикова О., Січкаренко В.	Термінологічний супровід стандартизації інформаційних технологій	162
Дмитрук М.	Епонімічні утворення у ветеринарній лексиці української мови	166
Дядюра Г.	Образність у термінології фізики елементарних частинок	167
Коленцова В.	Лексико-граматичні та словотворчі аспекти ветеринарної термінології	171
Халінівська Л.	З історії виникнення назв літальних апаратів	174
Корніловська І.	Комп'ютерна технологія створення оригінал-макетів тематичних тлумачних словників із використанням єдиного термінологічного банку даних	176
Костенко А., Костирко В., Кульчицький І., Плеша М.	Проблеми функціонування української мови в комп'ютерних технологіях	180
Кочерга О., Негийвода Н.	Про заповнювання прогалин у термінологічних словотворчих ланцюжках	182
Лазарева О.	Про деякі продуктивні моделі науково-технічних термінів	185
Малевич Л.	Розвиток української термінології водного господарства в 30—80-х роках ХХ століття	188
Малінська Г.	Становлення української технічної термінології в 20—30-х роках ХХ століття	191
Місник Н.	Аналітичні терміни у складі термінології клінічної медицини	193
Місяць Н., Білоус А., Білоус В.	Українські анатомічні офтальмологічні терміни	194
Москаленко Л.	Мотиваційна ознака «будова» та способи її реалізації (на матеріалі ботанічної лексики українських степових говірок Миколаївської області)	197
Науменко Л.	Проблеми перекладу бізнесової термінології з англійської на українську мову	200
Петрова О.	Сучасні галузеві терміносистеми: статус і перспективи (на матеріалі термінології епідеміології)	202
Ракшанова Г.	Видові розрізнення віддіслівних іменників у сучасній українській терміносистемі (на матеріалі природничої та технічної лексики)	204
Руднік А., Педько Б., Гінзбург М., Колодяжний В.	Термінологічне забезпечення надійної, безпечної та ефективної роботи газової промисловості України	207
Скопюк Т.	Взаємозв'язок між семантичними та дискурсивними властивостями терміна в структурах наукового тексту	210